

02 СОЊА ЛОНЧАР
И АНДРИЈА ПАВЛОВИЋ

Клавир без граница

03 СЛУЧАЈ ТДИ РАДИЈА
Видиш да боли04 ФИЛМ
Лична верзија раја09 ИДЕЈЕ
Може ли време да станеКУЛТУРА
УМЕТНОСТ
НАУКАЦрњански – унутрашња ватра
којој се одолети не може

У доба када је тек дошао у Београд знао је Црњански да добади Дучићу да ће га радије читати у оригиналу. Мудри Дука, свестан моћи рекламе, чак и када је критика негативна, одвратио је: „Само ти то, младићу, напиши”, каже Горана Раичевић

ЖИВОТ И ДЕЛО
МИЛОША ЦРЊАНСКОГ

Жанејџа Ђукић Перичић

Када читалац узме у руке књигу Горане Раичевић *Ајон и меланхолија: Живот и дело Милоша Црњанског* (Академска књига, Нови Сад) не може се отети утиску да је реч о огромном подухвату: јер проучити целокупно стваралаштво једног уметника и његов узбуђив живот пун преокрета, сагледати целу једну бурну епоху и дело тога аутора у историјском, поетичком, друштвеном и идеолошком кључу – задатак је немерљиво тежак. Монографија *Ајон и меланхолија* сведочи о ауторкиној посвећености: то дело спада у ред оних књига какве се напишу једном у животу. И то само ако се, поред великог знања и талента, има довољно концентрације, кондиције и снаге за тај лавовски замах. И то онда када се досегне не само интелектуални и духовни врхунац, него и становита животна зрелост, озбиљно искуство и аутентична мотивација. Поред ове књиге, повод за наш интервју је и 26. октобар, рођендан Милоша Црњанског.

Већ дуго проучавате стваралаштво и живот Милоша Црњанског. Да ли данас, пошто сте ишчитали хиљаде и хиљаде страница, можете рећи да је он „испунио своју судбину“?

Лепо и тачно је речено да је суштинска одлика генијалности унутрашња ватра којој се одолети не може. У Црњанском је тињала та ватра и када је у Лондону седео „хладан, као на пепелу клада”. Генијални људи покрећу свет, чине га бољим и лепшим. Сдру-

ге стране моћна је сила која се томе супротставља, а огледа се у ситничавости, зависти, злоби, нередности и разарању. Тако функционише свет. Живот Милоша Црњанског није био лак, нити је пут до схватања и признања величине његовог дела био широк и прав. Он је то знао и био је захваћан судбини или случају-комедијанту, оном „комичару Буци” који га је бацио у свет, да чека на свој повратак на Итаку читавих четврт века, али који му је спасио живот. Она ватра у њему давала му је снагу и вољу да у позним годинама испише стотине, хиљаде страница без којих српска књижевност не би била иста. Зато је говорио да је испунио своју судбину. Треба му веровати.

Првих деценија прошлог века Андрић и Црњански подржавали су један другог. Црњански је за Андрића ускликнуо „Andrić est arrivé”, а Андрић за Црњанског да је он „једини богом дани писац међу нама”. Црњански Андрићу посвећује песму „Етеризам”, а Андрић му одговара стиховима „М. Ц”. Ипак, Црњански није попут Андрића уживао „наклоности судбине”.

Поређење каријера два највећа српска писца двадесетог века ишло би у прилог закључку да је Андрић, можда захваљујући својој пословичној одмерености, зазирајући од сувишних речи, лакше себи пробијао пут: био је рано признат као књижевник, стекавши и титулу академика, а ништа мање успешна била је његова дипломатска каријера. Црњански је, како је о њему писао Марко Ристић када је хтео да га унизи, био само мали гимназијски професор, а у дипломатију је улазио преко новинарства, као пасивни посматрач а не као актер догађаја у то бурно и кобно међуратно време. Иако је Андрић био опуномоћени посланик код Хитлера, у послератном периоду то му није узето за зло. (Јасно је да су на кантару државних интереса прецизно измерени и пишчево часно понашање и одлука да се врати у Београд у којем је провео године окупације.) А „малом професору” и „културном аташеу” пажљиво су бележени сви политички греси. Истину за вољу, не знамо колико је Андрић свој живот доживљавао као срећан. Знао је и он да га углед и слава запечаћени Нобеловом наградом неће сачувати, и да ће и после смрти бити оних који ће му судити некњижевним мерилима, та он је још као младић тамновао

због погрешно протумачене песме. Није било зависти између њих двојице, али ни блиског пријатељства за којим је Црњански жудео. Ипак, упркос различитостима стилским и тематским, што је само доказ оригиналности сваког од њих, између два писца могу се уочити многоструке сличности. Од југословенства – као идеологије која је гест одређења за аутохтону, независну, словенску државу чији грађани неће бити слуге туђим империјама – до презира према свему оном анималном у човеку, од страха до ероса, што га човек, нови авангардни човек, треба да обузда, укроти и наткрили. Андрићевским мостовима и црњанскијевим неви-

чара, како би оправдали суд о његовој наводној двострукости, која упућује на лошег и идеолошки неподобног политичког писца. Није се Црњански одрекао својих корена нити својих предака, никако. То је поетички исказ и следи романтичарски критеријум проживљене осећајности, уместо миметичког принципа угледања на добре књижевне образце. Угледање на француске узорне наших песника модерне било је за њега „мајмунисање Париза”. У доба када је тек дошао у Београд знао је да добади Дучићу да ће га радије читати у оригиналу. (Мудри „Дука”, свестан моћи рекламе, чак и када је критика негативна, одвратио је: „Само ти то, младићу, на-

својим делом може да мења свет. Црњански је желео да га усрећи.

Које је идеале један пречански Србин, од Чонграда и Темишвара, преко галицијског фронта, донео са собом до Србије, Београда и Југославије, у шта је веровао, у шта се разочарао? „Мене су плували, ковали завере против мене, организовали хајке, каменовали ме, измишљали интриге”, сведочи Црњански. Како бисте описали идеолошку позицију Црњанског? Због чега је био оспораван?

Црњански је знао да има нешто важније од идеологије, а то је оданост свом народу и својој држави. И он и Андрић били су добри државни службеници и Југословени. Зашто? Зато што су рођени и део живота провели у држави коју нису сматрали својом и где су се осећали као грађани другог реда. Та држава, у рату у коме је кренула против Србије, довела их је у ситуацију да јасно искристалишу своју идеолошку антиаустријску позицију. Као младићи, пре рата, обојица су били прилично аполитични, и сматрали да се данас пренаглашава Андрићево чланство у младобосанској организацији. Црњански је мобилисан и послат у рат, замало против својих сународника, Андрић понижен и утамничен због једне песме. Пишу поезију коју бисмо могли назвати левицарском: „Властела, војводе, деспоти беху срам ... убици дикте Видовдански храм”, пева Црњански у „Спомену Принципу”. А зашто? Зато што је то био рат који су за своје интересе водиле европске империје, па Црњански, одајући почаст малом човеку-војнику, помало неспретно, бундијски, имајући у виду и поетички отклон од родољубиве поезије Дучића и Ракића, скида ореол с царске средњовековне Србије, што су многи схватили на погрешан начин. Одан новој словенској држави, краљевини са српском династијом на челу, Црњански није могао да подржава болшевичку револуцију, и ма коју револуцију уопште, јер се на рушењу и деструкцији не може ништа саградити.

И тада није био једини. (Стари марковићевац, републиканац и „левичар” Живојин Балугић, шеф Црњанског у време првог боравка у Берлину, пише 1921. књигу у којој критикује болшевику и болшевику.) Комунистичка партија која хоће да сруши нову државу као „буржоаску версајску творевину” не може бити његов избор.

Наставак на другој страни

Горана Раичевић Фото лична архива

дљивим, „етеричним” везама које држе овај свет на окупу.

„Ја сам увек био сам себи предак”, рекао је Милош Црњански. Шта је под тиме подразумевао?

„Оригиналност – то је тај лирски фактор”, одговарао је Црњански својим критичарима када су од њега хтели да направе врсног „чисто” лири-

пиши.” Ипак, романтизам Црњанског не значи претерано истицање субјективности, напротив, то је „веза за читавим једним народом, са читавим једним крајем”, јер „писац који не учествује у судбини свога народа није прави књижевник”. То је оно авангардно у њему, а увек понављам, авангарда није само експеримент и ексцес, већ вера у то да књижевник

Извесно је да је у Лондону Црњански могао обезбедити много бољу егзистенцију, да је био мало „савитљивији” и да је о својој отаџбини говорио онако како је то одговарало тренутној политици Велике Британије. Шта год он мислио о комунистичком режиму, о томе у Енглеској јавно није рекао ниједну реч. Не због неког личног интереса или рачуна, већ зато што је издаја отаџбине за њега представљала највећи грех и највећу срамоту

Клавир без граница

Бавимо се музиком одувек и ниједна ситуација не може да нас спречи да то радимо. Преживели смо бурне деведесете, бомбардовање, константне стресове и потресе. Из свега тога смо научили да у уметности није важан само крајњи исход, већ и сам процес, каже Соња Лончар

ЛП ДУО

Ивана Љубинковић

Када је реч о експериментисању с клавирским звуком Соња Лончар и Андрија Павловић су, просто речено, неприкосновени. Од 2004. године наступају као ЛП Дуо (иницијали презимена згодно су се поклопили са скраћеницом за лонг плеј плочу), а данас се сматрају једним од најинновативнијих пијанистичких тандема код нас, али и у свету. У наступу спонтани, у свирци перфектни – од Баха до Кејца и даље до савремених аутора.

Да за њихове прсте и машту нема граница уверили су нас када су дирке клавира посебним сензорима повезали с компјутером, створивши такозвани хибридни клавир. Тако се временом развијала специфична ЛП двојност: електроакустично, класично-авангардно, аналогно-дигитално, ретро-футуристичко. Из угла науке били би попут идеалног споја Ајнштајна и Хокинга (ова веза није случајна ако имамо у виду пројекат „Quantum music“ у оквиру ког су, заједно са научницима, истраживали свег акустике квантних атома).

До сада су објавили седам албума, а на последњем „Duality“ (Universal Music, 2019) они потписују музику и аранжмане. Компонување им је блиско и када је у питању примењена музика (бројни домаћи филмови, ТВ серије и позоришне представе), као и нумере које изводе на синтисајзерима под именом ЛП Електро.

Током разговора плене ведрином, а Андријино и Соњино пријатељство, као и међусобна инспирација пружају овом (не)класичном бенду јединствену харизму, на сцени и ван ње. Вечерас ће се у Великој сали Коларчеве задужбине од 19:30 представити публици са два клавира и два синтисајзера.

Откријте нам бар део онога што спремате за концерт на Коларцу?

СОЊА ЛОНЧАР: Тренутно смо у фази истраживања виртуелних синтисајзера у комбинацији са акустичним клавирима. На концерту ће бити композиције са нашег албума „Duality“ у новом аранжману са синтисајзерима, најновије композиције настале у протеклих година дана и две композиције Ивана Божичевића са нашег најновијег издања „LP Duo Plays Božičević“ које ће се појавити званично 19. новембра. На сваком концерту буде нешто ново, увек се трудимо да излазимо из зоне комфора, тако да увек буде узбудљиво и нама и публици.

Не може се пуно пијаниста похвалити врстом популарности коју ви имате – публика вас подржава као да сте рок бенд, а с друге стране ту је и прихваћеност од академске заједнице. Како то објашњавате?

АНДРИЈА ПАВЛОВИЋ: Хвала вам. Незахвално је на ово питање одговорити из сопствене позиције. Сматрам то више поштовањем нашег дугогодишњег рада. Ми смо почели да стварамо у неком другом времену и на другим вредносним основама наслањајући се делом на класичну музику, јер смо школовани музичари, али пре свега на савремену и авангардну уметност, највише у оквиру СКЦ-а. Тамо смо се окупали и експериментисали, а то нас је јачало и развијало креативни потенцијал и мисао. Наше каријере, пијанистичка и авангардна, у једном

што знамо да су у публици наши пријатељи и породице, а то јесте једно од најлепших осећања.

Крајем октобра представите на Сонар фестивалу у Барселони део нове музике настаје у оквиру пројекта „Beyond Quantum Music“. О чему се тачно ради?

АНДРИЈА ПАВЛОВИЋ: Сонар фестивал, као један од највећих светских фестивала електронске музике, посвећен је спајању науке и уметности. Упознати су са нашим радом и пожелели су да представимо део пројекта „Beyond Quantum Music“. Тако да смо овом приликом, због пандемије, снимили концерт који ће се емитовати 28. октобра у Шпанији, али и у целом свету путем Сонар дигиталних платформи. Окупили смо сјајну екипу која је на челу с редитељем и

Андрија Павловић и Соња Лончар Фото Жарко Андрејић

моменту су текле паралелно као да смо живели више различитих живота истовремено, али онда се то све природно полако спојило у једну уметност. И отуда та дуалност у нашем раду, коју смо сада већ трансцендирали и кренули даље. Уметник мора да се одметне и крене у непознатом правцу.

Наступали сте пре шест година у Карнеги холу. Како сада гледате на то искуство и колико се разликује од свирања код куће, пред својом публиком?

СОЊА ЛОНЧАР: Заувек ћу памтити узбуђење које смо имали пред тај наступ. Деловало нам је као да тиме заокружујемо дугогодишњи рад и крећемо у нове авантуре. То јесте био преломни моменат у ком смо отишли у различите друге правце, допустили смо себи да заронимо у нешто ново и то радимо и дан-данас. Њујоршка публика нас је поздравила дугим аплаузом, на ногама, а рекли су нам пре почетка концерта да то и није тако чест случај код ове искусне и префињене публике. У исто време, сваки концерт нам доноси ново узбуђење и тешко је поредити наступе. У Београду нам је најемотивније зато

уметником Ласлом Анталом урадила фантастичан снимак. Тако је ово постала мала претпријера онога што спремамо за следећу годину.

Шта је то што ћемо открити „Иза квантне музике“ следеће јесени?

СОЊА ЛОНЧАР: Уз мултимедијални концерт ЛП Дуа, приказаћемо одабране радове уметника из читавог света, инспирисане квантном физиком, на фестивалима у Линцу, Амстердаму, Хановру и Београду. Развијамо и најновији прототип хибридног клавира под називом „Дуалити“ лоји ће бити савршен спој акустичног и дигиталног света. Идеја је да сваки акустични клавир може да се повеже са компјутером и тако се електронским звуковима проширује акустични свет нашег омиљеног инструмента – клавира.

Шта вам је било најинспиративније у пројекту који се тиче квантне музике и још недовољно познате области квантне физике?

АНДРИЈА ПАВЛОВИЋ: Најинспиративније, али и најизазовније је било покренути дијалог са квантним физичарима попут Влатка Ведрала и Клауса Молмера, спојити наизглед далеке све-

тове уметности и науке. Али заједнички имену-тељ за све људе је креативност. Управо на пољу креативности успели смо да урадимо толико тога – од експеримената у лабораторијама у Данској, Сингапуру, Оксфорду, развоја поменутог хибридног клавира, стварања банке звукова и дигиталног квантног осцилатора који је развијао сјајни професор Драган Новковић са својим тимом, до мултимедијалног концерта и светске турнеје с музиком коју смо компоновали или аранжирани за два хибридна клавира.

Нема града, тонске пробе и концерта после кога се људи нису окупили око клавира да виде о чему се ту заправо ради.

Како је период корона изолације, социјалне и сваке друге дистанце утицао на вас – у креативном смислу, на музику коју сте стварали?

СОЊА ЛОНЧАР: Ми се бавимо музиком одувек и ниједна ситуација не може да нас спречи да то радимо. Преживели смо бурне деведесете, бомбардовање, константне стресове и потресе. Из свега тога смо научили да у уметности није важан само крајњи исход, већ и сам процес. Иако нисмо имали концерте скоро годину и по дана, ми смо живели и уживали у стварању. Заправо нам је тај наметнути „вишак времена“ јак пријатељ. Доста концерата нам је било отказано, тешко смо то поднели, али смо се брзо вратили у процесе у којима уживамо. Нова музика коју смо створили у том периоду представља потпуно нови приказ нашег света који заједно градимо већ 18 година.

Након толико освојених награда и добијених признања, наступа у градовима широм света, какве нове изазове себи постављате?

АНДРИЈА ПАВЛОВИЋ: Створили смо посебан музички свет и стварамо га и даље. Има још толико тога што треба урадити, а времена је све мање. Захвални смо на могућности да живимо уметност, а упорност смо градили годинама. Све што смо до сада замислили успели смо пре или касније да остваримо, а са идејом да останемо верни врлинама. У јануару нас очекује наступ у дворани Концертгебау у Амстердаму, чему се баш радујемо, али приоритет је свакако да компонујемо још музике и изводимо је где год је то могуће.

Следеће година постајете пунолетни – биће 18 година како свирате заједно. Да ли је током свих ових година ЛП Дуо постао врста музичке симбиозе?

СОЊА ЛОНЧАР: Дуалност је део наше свакодневице и кроз тај принцип учимо једно од другог и напредујемо и одвојено и заједно. Заједничко, скоро свакодневно, свирање и компоновање помогло нам је да научимо много о комуникацији у животу и у самој музици. Многим стварима више и не морамо да разговарамо, а публика нам каже да ужива у нашем међусобном разумевању које им приказујемо кроз нашу музику као и на наступима.

Текст је објављен на сајту www.classicallradio.com

Наставак са прве стране

Национално питање у тој држави за њега је много важније од социјалног. И када 1932. почињу политички напади, када га одбацују бивши пријатељи Милан Богдановић и Марко Ристић, када га многи интелектуалци жигосу као реакционара и фашисту, због текстова о страног књижи, о рату, као и због часописа *Идеје*, Црњански се не колеба, јер верује у исправност свога става. Не треба заборавити да је управо тим *Идејама* Андрић (највероватније самом Црњанском) дао свој најлепши интервју, најтачније дефинишући њихову заједничку идеолошку позицију: „И док нас траје ми ћемо у себи делити свет по томе на којој је ко страни био и чиме се је закључао 1914. године...“ Андрић се вратио у

Београд после протеривања из Берлина, знајући, попут свог јунака, да се треба вратити кући, ма шта га тамо чекало, јер у туђини може бити и „колај и свака љепота“, али цаба кад то није твоја страна. Извесно је да је у Лондону Црњански могао обезбедити много бољу егзистенцију, да је био мало „савитљивији“ и да је о својој отаџбини говорио онако како је то одговарало тренутној политици Велике Британије. Шта год он мислио о комунистичком режиму, о томе у Енглеској јавно није рекао ниједну реч. Не због неког личног интереса или рачуна, већ зато што је издаја отаџбине за њега представљала највећи грех и највећу срамоту.

„Ламенић, то сам ја, од речи до речи“, вели писац у једном интервјуу

из 1962. године. Он је увек жудео за Београдом, та варош му је „пружала утеху“. Јесам ли у праву када кажем да је Црњански *изабрао Београд за „свој завичај“*?

Београд и Србија били су за једног Србина-пречанина „грозница и болна халуцинација“, жудња за завичајем. Он је и својој супрузи Види говорио да ју је заволео и узео зато што ју је нашао у Београду. То је једно веома снажно, страшно осећање. Најлепшу љубавну песму написао је својој *Србији*, том утопистичком простору „среће“. Изјављивао јој је љубав и из емиграције Хајнеовим стиховима: „Имао сам једном једну домовину...“ Колико је та љубав имала и нешто од опсесије, колико је била његова фикс-идеја, види се из једног писма Слободану Јовановићу у којем Црњански одушевљено говори о Јовановићевој књизи *Влада Александра Обреновића* која се појавила 1927. године: „Србија, зид је, из кога

нема излаза. Из Ваших књига, а нарочито из ове видимо зашто и вреди живети до смрти. Ја сам је обожавао, а сад је све више волим. У машини она је 'космос' са свим својим чудима. У њој ћу и ја пропасти.“ И после рата говорио је да је Србија његов завичај и да га је он изабрао као „нешто што је толико напаћено, што је толико несрећно кроз векове.“ Ако добро познајемо његов живот, знамо да то није фраза и да је оно дете што је плачући слушало песме у којима се „клало и убијало“ можда на неком несвесном нивоу одлучило да буде песник и да својим делима усрећи свој несрећни народ. Као што је Вук

Горан Ранчевић
АГОН И МЕЛАНХОЛИЈА
Живот и дело Милоша Црњанског

Исакович бедне своје војнике и њихове породице желео да одведе у Русију. Као што је Мојсије свој народ извео из Египта.

„Ја сам сада срећан човек“, радосно је ускликнуо вечити бундица и прзница на повратку из еми-

грације у Београд. Како је Београд дочекао писца?

Судећи по аплаузима, овацијама на књижевној вечери на Коларцу, Београд га је пригрлио на своје крило, као мами, како је певао у *Ламенићу*. Да ли је, осим те радости, било у њему меланхолије? Било је, свакако. Старост се прикрадала и времена је било све мање. Али, ипак, из свега што читамо о том добу, види се извесно спокојство и тиха радост. Зрелост, самосвест, знање.

И љубав према супрузи исказао је писац реченицом која указује на то да се у животу све, ако се гради како треба, на крају и награђује: „Ја сам после много мука успео да на крају осетим према теби ону љубав коју људи у животу нађу ретко.“ Смрти је ишао у сусрет мирно. Као и његов отац Тома, као и онај сељак из песме Вељка Петровића који на самртној постељи слуша звук закивања ексера у дрвени сандук. Као и у Андрићевом роману, гроб му је завејао снег, покрио је и стазу која води до њега. Материја се преображава, сеобе трају вечно, из живота у смрт, из праха у прах... Остаје прича. ¶